

ADAM BACZKO
GILLES DORRONSORO
ARTHUR QUESNAY
Suriye

Syrie. Anatomie d'une guerre civile

© 2017 CNRS Editions

İletişim Yayınları 2631 • Bugünün Kitapları 232

ISBN-13: 978-975-05-2431-8

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Ahmet İnsel

YAYINA HAZIRLAYAN Mustafa Devecioglu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ADAM BACZKO
GILLES DORRONSORO
ARTHUR QUESNAY

Suriye

Bir İç Savaşın Anatomisi

Syrie
Anatomie d'une guerre civile

ÇEVİREN *Ayşe Meral*

ADAM BACZKO Sosyal Bilimler Yüksek Okulu'nda (EHESS-Paris) doktora öğrencisi. Özellikle Afganistan ve Suriye'de silahlı hareketlerin adalet uygulamaları üzerine araştırmalar yürütüyor.

GILLES DORRONSORO Paris Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü ve Institut Universitaire France üyesi. *La révolution Afghane* (2000), *La Turquie conteste. La mobilisation sociale et régime sécuritaire* (der., 2005), *Que veut la Turquie?: Ambition et stratégie internationale* (2009), *La nébuleuse Hizbullah* (2014) ve Olivier Grojean'la birlikte yazdığı *Identités et politique: de la différenciation culturelle au conflit* (2015) başlıklı kitapları yayımlandı.

ARTHUR QUESNAY Paris Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde doktora öğrencisi. Kerkük'te ve genel olarak Irak'ta kimlik cemaatleri arasındaki ihtilaf ve çatışmaları araştırıyor.

“Yalnızca çabalama var. Gerisi bizim işimiz değil.”
– T.S. ELIOT

İÇİNDEKİLER

<i>KISALTMALAR LİSTESİ</i>	11
TEŞEKKÜR.....	13
Giriş	15
Araştırma.....	16
Krizin üç evresi.....	21
Devrimin doğuşu.....	25
Devrimci kurumlar	30
Ayaklanmanın parçalanması	32
Savaşta Suriye toplumu.....	33

BİRİNCİ KISIM

BİR DEVRİMİN DOĞUŞU

1 Esad Sistemi	39
Suriye rejiminin ekonomi politikası.....	39
Kimliğin kullanımları.....	48
Sindirilmiş bir toplum mu?.....	58

2 Anonim Bir Devrim	65
Suriye örneğinde geçerli farklı kuramlar.....	65
Arap Baharı'nın etkileri.....	72
Tartışma.....	75
Ahlâki gramer ve mutabakat.....	77
Anonimlikten militan ağalara.....	80
Koordinasyon.....	86
KUTU: Ebu Ömer: Devrimde eşraftan bir kişi.....	87
3 İç Savaşın Başlaması	91
Bölmek, radikalleştirmek, bastırmak.....	91
Baskının askerîleşmesi.....	100
Ülkenin bölünmesi.....	106

İKİNCİ KISIM

DEVİRİMCİ KURUMLAR

4 Ayaklanma ve Askerî Sermaye	115
Askere alımlar.....	116
Askerî birliklerin örgütlenmesi.....	122
KUTU: Halep'te bir askerî birliğin sivil görevleri.....	124
Ayaklanmanın finansmanı.....	125
Koordinasyon ve profesyonelleşme.....	127
KUTU: Liva el Tehhid.....	130
5 Devrimin Yönetimi	135
Yargı.....	136
Polis.....	143
Yönetim.....	149
6 Suriye Dışındaki Mobilizasyon	155
Sürgündeki devrim.....	156
SUK'den geçici hükümete.....	158
İnsani yardımlar.....	163
Askerî yönetim.....	167

AYAKLANMANIN PARÇALANMASI

7 Uluslararasılaşmanın Yarattığı Sorunlar	173
Uluslararası düzenin kuralları.....	176
Bölgesel rekabet.....	181
Mülteciler.....	186
8 Kürtler ve PKK	195
Devrimde Kürtler.....	195
PKK'nın dönüşü.....	199
Kürt muhalefetinin parçalanması.....	206
9 İslâm'ın Kullanımları	211
Devrimci mutabakat ve partilerin reddedilmesi.....	211
Siyasal-askerî grupların oluşumu.....	218
Suriyeli İslâmcı bir proje: Ahrar el Şam.....	219
El Nusra Cephesi, cihatçı enternasyonalizm.....	221
İslâm Devleti ve ayaklanmanın bölünmesi.....	227
KUTU: <i>Rakka'da İSİD'in güçlü yükselişi</i>	231
Siyasal-askerî aktörlerin bölgeselleşmesi.....	232
10 Halifelik	237
İslâm Devleti'nin içe kapanışı.....	241
Güvenlikçi bir bürokrasi.....	245
Toplumun siyasallaştırılması.....	250
Ahlâki düzen ve siyasal mobilizasyon.....	255
Uluslararası düzenin reddi.....	259

SAVAŞTA TOPLUM

11 Sosyal Sermayede Değişimler	269
Sosyal sermaye kaybı.....	270
KUTU: <i>Bir öğretmenin mevki kaybı</i>	272
Devrimci sermayenin kullanımları.....	273
KUTU: <i>Halep belediye başkanının beklenmedik gidişatı</i>	277
KUTU: <i>ACU'nun başında kadın bir seçkin</i>	280

Kadın militanlığı ve yaşamaöyküsel kopmalar.....	281
KUTU: <i>Devrimde üç kadın</i>	281
12 Savaş İçin Ekonomi	287
Ekonomik sermayenin yok edilmesi ve ulusal piyasanın sonu.....	289
Silahlı grupların yerel kaynakları.....	297
Suriyeli aktörlerin bağımlılığı.....	304
13 Yeni Kimlikler Rejimi	309
Yeni kimlik hiyerarşileri.....	310
Ayrımcı uygulamalar.....	316
Kimliklerin karmaşıklığı ve belirsizliği.....	320
Sonuç	323
Otoriter rejimde krizler.....	323
Tekel olma mücadelesi.....	325
Kimlik çatışmalarının çarkı.....	329
Son Söz (2017)	333
EKLER	337
EK 1: <i>Saha Notları (27-29 Aralık 2012)</i>	339
EK 2: <i>Gösterilerin Sloganları</i>	341
EK 3: <i>Kronoloji</i>	349
KAYNAKÇA	353
DİZİN	367

KISALTMALAR LİSTESİ

ACU	Assistance Coordination Unit, Vahdet Tensik el Daam
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AQAP	Arap Yarımadası El Kaide'si, Tanzim Kaide fi Cezire el Arab
AQM	Mezopotamya El Kaide'si, Tanzim Kaide el Cihad fi Bilad el Rafizeyn
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu, el Ceyş el Suri el Hür
CNCD	Demokratik Değişim için Ulusal Koordinasyon Komitesi, Heyet el Tensik el Vataniye li Kiva el Tağyir el Demokrasi fi Suriye
ENKS	Suriye Kürt Ulusal Konseyi, Encümena Nistimaniya Kurdi li Suriye
SUK	Suriye Ulusal Konseyi, El Meclis el Vatani el Suriye
SMDGUK	Suriye Muhafif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu [Kısaca Suriye Ulusal Koalisyonu ya da Koalisyon olarak da geçiyor – e.n.]
DAİŞ	Irak ve Şam İslâm Devleti'nin (İŞİD) Arapça kısaltması. [Örgütün adı yalnız kısa bir süre böyleydi. Halifelik ilanından sonra örgüt kendisini yalnız "İslâm Devleti" olarak adlandırdı. Örgüt mensupları da sadece "Devlet" dediler – e.n.]
İİD	Irak İslâm Devleti, Devlet el İslâmiye fil Irak

IŞİD	Irak ve Şam İslâm Devleti, el Devlet el İslâmiye fil Irak vel Şam
FARC	Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri
FIS	Suriye İslâm Cephesi, El Cephe el İslâmiye el Suriye
FILS	Suriye'nin Kurtuluşu için İslâm Cephesi, Cephe Tahrir Suriye el İslâmiye
KBH	Kürdistan Bölgesel Hükümeti, Hikumeti Heremi Kurdistan
HCR	Mülteciler Yüksek Komiserliği
HDI	İnsani Gelişme Endeksi
OPCW	Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi, Partiya Demokrat Kurdistane
PJAK	Partiya Jiyana Azad a Kurdistane, Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	Partiya Karkeren Kurdistan, Kürdistan İşçi Partisi
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
PYD	Partiya Yekitiya Demokrat, Demokratik Birlik Partisi
RSF	Sınır Tanımayan Gazeteciler/Reporters Sans Frontières
RUF	Revolutionary United Front, Devrimci Birleşik Cephe
SCPR	Syrian Center for Policy Research
TCK	Tevgera Ciwanen Kurd, Kürt Gençlik Hareketi
TEV-DEM	Tevgera Kurden Demokrat, Kürt Demokrat Hareketi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği, Yekîtiya Niştimanîya Kurdistan
YPG	Yekineyen Parastina Gel, Halk Koruma Birlikleri

TEŞEKKÜR

Paris 1 Üniversitesi Panthéon Sorbonne’da CESSP (Avrupa Sosyoloji ve Siyaset Bilimleri Merkezi) ve Sosyal Bilimler Yüksek Okulu’nda CESPRA (Raymond Aron Sosyoloji ve Siyasal İncelemeler Merkezi) kurumları olmadan bu eseri gerçekleştiremezdik. Araştırmalarımızı gerçekleştirmek için, Laboratoire d’excellence TEPSIS’in parasal desteğinden faydalandık. İslâm Devleti konusunda yürütülen araştırma, The Program on Governance ve Local Development (Yale ve Gothenburg üniversiteleri çatısı altında), Fondation Richard Lounsbery ve Noria Vakfı tarafından desteklendi.

Çok sayıda araştırmacı ve analist bizi cesaretlendirdi, destekledi ve eleştirdi. Özellikle Amin Allal, François Burgat, Myriam Catusse, Gérard Chaliand, Aurélie Daher, Nathalie Fustier, Olivier Grojean, Boris James, Félix Legrand, Steven Lukes, Ellen Lust, Kate Miller, Elisabeth Picard, Candice Raymond, Matthieu Rey, Nir Rosen, Myriam Rubiano’ya yapıcı yorumları için teşekkür ederiz. Aynı şekilde, İstanbul’da IFEA’nın (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü), Erbil, Beyrut ve Amman’da IFPO’nun (Fransız Yakın Doğu Enstitüsü), Aix-Marseille Üniversitesi’nde IREMAM’ın, Colombia Üniversitesi’nin, Yale Law School’un ve Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi’nin din-

leyicilerinin sorularından da yararlandık. Thomas Pierret, Hélène Michalak ve Patrick Haenni'nin gözlemleri bazı bölümleri iyileştirmemizi sağladı. Özellikle Félix Legrand, Robin Beaumont ve Aurélie Daher'e metnin ilk nüshasını okudukları için teşekkür ederiz. Youssef Irak'taki görüşmelere ve İslâm Devleti konulu 10. Bölüm'ün yazılmasına katıldı. Son olarak, haritaların çizimi için Xavier Houdoy'a teşekkür ederiz.

Suriye'de çok sayıda insan, bazen son derece zor koşullarda, bize hikâyelerini anlatmak, mahallelerinde eşlik etmek, evlerine davet etmek ve çoğu zaman bizi evlerinde misafir etmek için zaman ayırdılar. Bazısı bugün hayatta değil, bazısı da hayatlarını ya da bazen siyasal duruşlarını değiştirdiler. Halep'in eski belediye başkanı Ahmed Azuz 2013 yazında yaptığımız araştırmamızda umulmadık yardımlarda bulundu. Halep'te bizi misafir eden bir elektrikçi, Kobanê'de Kürt militan gazeteci, Selahaddin mahallesinde (Halep) cephede savaşan öğrenciler, El Bab'daki gençler, Afrin'de bir Kürt hekim, Türkiye ve Mısır'da yaşayan Şamlı bir kadın, onların hikâyelerini anlatan bu eserde isimlerinin geçmesini hak eden ama açıklamamız gereken insanlar. Son olarak, Suriye'nin durumu görüşmelerimizin bir kısmını Türkiye'de, Mısır'da, Lübnan'da, Ürdün'de, Fransa'da ve Irak'ta yapmaya zorladı. Önümüzdeki yıllar için kaderleri sürgün ya da mülteci kampları olacak gibi görünmesine rağmen bize çoğu zaman mizahla karışık ve başları dik tecrübelerini anlatan, yakın dönemde İslâm Devleti'nin elinde bulunan bölgelerden kaçıp kurtulan Iraklılara özellikle minnettarız.

Giriş

Suriye'nin doğusundaki bir köyde bir ev. Gece için davet edildiğimiz bu evde, akşam yemeğini bitirmek üzereyiz. Ortam sakin, çocuklar da var. Ev sahiplerinden biri cep telefonunu çıkartıp bize inanılmaz bir şiddet içeren videolar gösteriyor: boğazına kadar toprağa gömülmüş bir adamın arabayla ezilmesi, sorgusuz sualsiz infazlar, cesetlere kötü muamele yapılması, bir füzenin kopardığı bir başı tutan birisi. İnanılmaz boyuttaki bireysel ve kolektif bir travmanın birçok başka izini göreceğiz. Bu izlenim nesnel verilerle teyit edilmiştir: 2011'den beri 300.000'den fazla ölü, beş ila altı milyonu sürgünde olmak üzere yarısı yer değiştirmek zorunda kalmış bir halk, 11.000'den fazlası feci koşullarda ölmüş olan rejimin hapishanelerinde işkence görmüş yüz binlerce insan, Suriye ordusunun sivillere karşı tekrarlanan zehirli gaz saldırıları, İslâmcı gruplar tarafından dinsel azınlıklara uygulanan zulümler (kaçırılma, mal mülklerinin ellerinden alınması, infazlar), kaçırılmış ya da öldürülmüş onlarca gazeteci ve insani yardım örgütü üyesi.

Suriye toplumunun yok edilmesinin ötesinde, bu kriz Ortadoğu'nun, Sahil'den Afganistan'a kadar yeniden oluşmasında belirleyici bir momenttir. Soğuk Savaş sonlandığından beri, Amerikalıların Irak'taki (1991 ve 2003-2011) ve Afganistan'da-

ki (2001'den beri) müdahaleleri, otoriter rejimlerin başarısızlığı ve Arap devrimleri şaşkıncu derecede çok sayıda ülkede –Afghanistan, Yemen, Suriye, Irak, Mısır, Lübnan, Bahreyn, Libya, Somali, Mali, Nijerya– farklı ölçüklere ama eşzamanlı olarak istikrarsızlığın nedeni ya da belirtisi olmuştur. Bugün itibariyle Tunus hariç Arap baharlarının başarısızlığı Birinci Dünya Savaşı'ndan miras kalan sınırlara itiraz eden radikal cihatçı hareketlerin yükselişine güç kattı. Ayrıca Suriye ve Irak rejimlerinin ayrımcı siyasetleriyle belirlenen bir bağlamda, Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel rekabet Sünniler ile Şiiiler arasındaki bölünmeleri daha da vahim bir hale getirdi. Etnik arındırma, savaşın “milisleştirilmesi” ve katliamlar son derece uzun ve şiddetli bir çatışmanın alametleridir.

Öte yandan, terör ve mülteciler krize global bir boyut kazandırmış vaziyette ve Batı'nın müdahil olmasında en önemli etkenleri oluşturuyorlar. Suriye isyanına verilen desteğin sınırlı olmasının amacı direkt olarak olaya dahil olma risklerini azaltmakken, paradoksal olarak sonuç İslâm Devleti'ne karşı hava saldırılarıyla doğrudan bir müdahale oldu.

Araştırma

Bu kitap savaş halinde Suriye'de saha araştırmasını temel almaktadır ve bu da üç soruyu gündeme getirir. Silahlı çatışma durumunda bir araştırma nasıl yapılır? Hangi ölçüde veriler güvenilirlerdir? Yazarların siyasal ve ahlâki angajmanı nedir?¹

Bizim sahamızı Şam rejiminin denetimi altında bulunmayan bölgelere yapılan seyahatler oluşturmuştur. Genellikle yarı yönlendirici ya da yönlendirici olmayan, bireysel ya da grup halinde görüşmelerde bulunduk ve somut uygulamaları gözlemledik: cephelerin örgütlenmesi, sivil kurumların işleme şekli, toplumsal etkileşim, ekonomik hayat.

Başka yöntemsel araçlar (istatistik, soru dizini) kullanmanın

1 Bazı antropoloji eserleri bu sorular hakkında bakış açıları sunmaktadır, bkz. özellikle: Carolyn Nordstrom ve Antonius C. G. M. Robben, *Fieldwork under Fire*, Oakland, University of California Press, 1996.

zorluklarından dolayı, görüşmelerden ve doğrudan gözlemlerden oluşan bir yaklaşımı tercih ettik. Muhataplarımız önceden tanımlanmış kriterlere göre değil, ayaklanmanın içindeki konularına, tavsiyelere ve rastgele durumlara göre seçildi.² Not aldığımız 250 görüşmeden 161 tanesini bu eserde kullandık. Bunlara, verilerimizin işlenmesinde ve yorumlarımızın kontrol edilmesinde³ belirleyici bir rol oynayan çok sayıda sıradan sohbetimiz de eklendi. Muhataplarımızın listesinin sonradan yaptığımız incelemesi, ayaklanmaların olduğu bölgelerdeki durumlarda çalışan personelin ve ilk barışçıl gösterilere katılanların merkezî yere sahip olduklarını gösteriyor.

Ayaklanma içindeki sorumlulardan birinin mektubuyla birlikte, Sorbonne'dan gelen siyaset bilimci araştırmacıları olarak kendimizi tanıttık. Konuştuğumuz kişileri korumak için kayıt yapmadık, ama aramızdan iki kişi her görüşme için not tuttu.⁴ Genelde çok içten karşılandık, beklendiği üzere en çok tereddüt gösterenler radikal İslâmcı gruplar oldu: El Nusra'daki savaşçılarla yalnızca üç görüşme yapılırken (bunlardan ikisi eski üyeydi) IŞİD'den (Irak ve Şam İslâm Devleti)⁵ kimseyle görüşme yapılamadı. Son olarak, çalışmamız Türkiye'deki ve Fransa'daki Suriyeli mültecilerle ve militanlarla, Arthur Quesnay'in çalışması ise Irak, Lübnan, Ürdün ve Mısır'da devam etti. İç savaşla ilgili başka örneklerin aksine açıkça konuşuluyor, silahlı gruplara karşı yöneltilen eleştiriler ulu orta ifade edilebiliyordu. Tek istisna İslâm Devleti'yle ilgiliydi; 2013 yazında, Kuzey'deki isyancı bölgelerdeki muhataplarımız siyaset cinayet örgütlemeye ustalığıyla ün salmış bir gruba karşı olduk-

2 Kısım buna benzer ve ayrıntılı olarak sunulmuş bir metodoloji için bkz. Jeffrey Sluka, "Participant Observation in Violent Social Contexts", *Human Organization* 49 (2), 1990; Koen Vlassenroot, "War and Social Research: The Limits of Empirical Methodologies in War-Torn Environments", *Civilisations* 54, 2006.

3 Özellikle yineleme ve üçgenlere ayırarak nirengileme, bkz. Jean-Pierre Olivier de Sardan, "La politique du terrain", *Enquête* 1, 1995.

4 Sahanın özel koşulları bizi görüşmelerimizi isim vermeden yapmaya zorladı.

5 Dönemlere göre (9. ve 10. Bölüm'de) grupların kendilerine verdikleri adları kullandık: "Irak İslâm Devleti", "Irak ve Şam İslâm Devleti" ve "İslâm Devleti". Görüşmeleri temize çekerken, çok daha küçümseyici bir yan anlamı olan "DAİŞ" (İslâm Devleti'nin Arapça kısaltması) terimini koruduk.

larını gizli olarak –ya da Suriye’nin dışında– belirtmeyi tercih ettiler. İslâm Devleti’yle ilgili araştırmamızı tamamlamak için, Maai Youssef ile birlikte halifelik’te yaşayan ya da yaşamış olan Iraklılarla ve Suriyelilerle kırk kadar görüşme (Kuzey Irak’ta ve Skype üzerinden) gerçekleştirdik.

Çalışmamızın birçok noktada sınırları vardır. Verilerimiz daha çok ayaklanmanın denetimi altında bulunan bölgelerde, PKK’nin (Partiya Karkeren Kurdistan, Kürdistan İşçi Partisi) Kürt hareketinin elinde bulunan topraklarda ve mülteci Suriyelilerden elde edildi.⁶ Rejime ilişkin bilgiler ikincil kaynaklardan sağlandı; iki tarafla çalışmayı başarmış nadir araştırmacılar bugüne kadar hiçbir şey yayımlamadı. Ayrıca Suriye sahası, güvenlik nedenlerinden ötürü, zaman ve mekân açısından başta öngörüldüğünden daha sınırlı tutuldu. Her kalışımızda şartlar çok değişti, ama genelde Halep vilayetinde kaldık. İlk saha araştırması (Aralık 2012-Ocak 2013) soğuktan dolayı fiziksel açıdan son derece zordu ve Suriye ordusunun bombardımanları güvensiz bir ortam yaratıyordu. Bunun dışında, kuzeydeki ayaklanma bölgelerinde otobüs, taksi ya da arabayla seyahat, koruma ya da özel bir planlama gerektirmedi. Aileler bizi ağırladı ve daha uygun bir yer bulamayınca, ayaklanmacıların evlerinde konakladık. Ağustos 2013’teki ikinci saha araştırmasında, kalma süremizi kısaltmak ve bizi sonradan görüşmelerimizi Türkiye’de yürütmek zorunda bırakan kaçırılma risklerinden ötürü, Halep’in dışına çıkma imkânımız olmadı.⁷ Çoğu zaman olduğu gibi, araştırma koşullarının değişimi siyasal gelişmelerin belirtisidir.⁸

6 Anlaşılır nedenlerden dolayı İslâm Devleti’ni ayrı ele aldık, dolayısıyla “ayaklanma” terimi Şam rejimine karşı İslâm Devleti haricindeki bütün silahlı savaşçı gruplara gönderme yapmaktadır.

7 Jeffrey Sluka, “Reflections on Managing Danger in Fieldwork: Dangerous Anthropology in Belfast”, Jeffrey Sluka ve Antonius Robben (ed.), *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, Hoboken, Wiley-Blackwell, 2012, s. 283-296. Suriye durumu için bkz. Thierry Boissière, “L’anthropologie face au conflit syrien: replacer la société au cœur de l’analyse”, *Revue d’étude des mondes musulmans et de la Méditerranée* 138, 2015, s. 117-130.

8 Bkz. Olivier Grojean, “Les aléas d’un terrain comme révélateurs de sa structuration: gestion et objectivation d’une relation d’enquête sur une mouvance